

O'ZBEKISTONNING TARIXIY OBIDALARI

(Samarqand, Buxoro, Xorazm va
Toshkent viloyatlari misolida)

Samarqand - 2011

O'ZBEKISTONNINIG TARIXIY OBIDALARI

*(Samarqand, Buxoro, Xorazm va
Toshkent viloyatlari misolida)*

Tuzuvchi

Shaxnoza Jo`rayeva.

Samarqand – 2011

KIRISH

“Noyob tarixiy yodgorliklarni saqlash va ta'mirlash, xalqimiz yaratgan milliy boylik va san'at asarlarini izlab topish, ma'naviyat dasturimizning muhim bo'lagidir.

I. A. Karimov

Mustaqil Vatanimiz O'zbekiston butun dunyoga o'zining tarixiy me'moriy yodgorliklari, qadimdan ilm – ma'rifat markazlaridan hisoblangan ko'hna shaharlari, buyuk sarkardalar – u, mutafakkir allomalari bilan mashhur bo'lib tanilgan. Zero, necha – necha asrlardan buyon o'z salobatini yo'qotmay, hamon butun dunyo ahlini hayratga solib kelayotgan betakror me'moriy yodgorliklar, o'rta asrlarda buyuk Amir Temur saltanatining poytaxti bo'lib, qadim zamonlardan oq ilm – ma'rifat rivoj topgan, savdo – sotiq, hunarmandchilik yuksalgan Samarqand, Islom dinining markazi hisoblanmish Buxoroyi – sharif, qariyb 2500 yillik tarixga ega Xiva, Termiz, Islom madaniyati poytaxti bo'lgan 2200 yillik tarixga ega Toshkent kabi jannatmonand shaharlari, A. Temur, Najmiddin Kubro, Jaloliddin Manguberdi, Temur Malik kabi sarkardalar, Alisher Navoiy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Al – Xorazmiy, Ahmad al – Farg'oniy, Abu Nasr Farobiy, Mirzo Ulug'bek, Z. M. Bobur singari dunyo tan olgan ilm – ma'rifat daholari yashagan shu aziz tuproq, biz uchun muqaddas va mana shunday buyuk yurtida yashash har birimizning qalbimizda cheksiz faxr – iftixorni uyg'otishi shubhasiz.

Yurtimizda hamon butun dunyo ahlini o'ziga rom etib kelayotgan minglab tarixiy obidalar qad ko'targan bo'lib, ular xalqimizning asrlar davomida shakllanib kelayotgan boy ma'naviy qadriyatlari, hamda yaratuvchanlik va bunyodkorlik salohiyatini mujassam etgan, ajdodlarimizdan biz kelajak avlodlarga qoldirilgan bebaho va nodir merosdir. Bu inshootlar bizning Vatanimiz tarixi uzoq o'tmishga borib taqalishi, yurtimiz aholisi, ajdodlarimizning me'morchilikda erishgan yutuqlari, ko'p asrlar oldin ham san'atning nozik qirralarini o'z inshootlarida go'zal va jozibali ko'rsatib bera olgan, qurilishda yillab ter to'kkan mehnatkash xalq timsoli yaqqol gavdalanadi.

Tarixiy obidalarimizning g'oyat aniqlik va murakkab geometrik hisob – kitoblar asosida qad ko'targani, undagi nafis bezaklar va naqshlarning o'zaro uyg'unlashuvi, ham go'zal, ham mahobatli, mustahkam va muhtasham barpo etilgani hali xanuz kishilarni hayratga solib kelmoqda. Asrlar davomida tabiat sinovlariga bardosh berib kelayotgan, shaharlarimiz ko'rkiga chiroy qo'shib turgan ushbu tarixiy obidalarimizning dunyo miqyosidagi ahamiyatini dunyoning nufuzli tashkilotlaridan biri bo'lgan YUNESKO ro'yxatiga O'zbekiston hududidagi 4000 dan ziyod tarixiy obidalarining kiritilganligida yaqqol ko'rish mumkin.

Mustaqillikka erishganimizdan buyon Prezidentimiz I. A. Karimov tashabbusi va bevosita rahnamoligi ostida mamlakatimiz obodonchiligi yo'lida keng ko'lamli bunyodkorlik ishlari amalgam oshirilmoqda. Shu o'rinda mamlakatimizdagi tarixiy obidalarining qayta tiklanishi va ta'mirlanishi, aziz bobolarimiz qabrlari joylashgan maqbaralar muqaddas qadamjolarga aylantirilishi, tarixiy obidalarimiz obodligi yo'lida olib borilgan say' - harakatlarni alohida ta'kidlab o'tmoq joiz. Jumlada, Shohi Zinda ansambli, Bibixonim Jome' masjidi, Amir Temur maqbarasi, Ulug'bek rasadxonasi, Tillakori, Nodirdevonbegi va boshqa ko'plab madrasalar, 1997 – yilda Ichan qal'a, 2007 – yilda Hazrati Imom majmuasi qayta ta'mirlanib, o'zining muhtasham ko'riishiga ega bo'lishi, Buxoroning 2500 yillik to'yi munosabati bilan shahardagi tarixiy obidalarni qayta tiklash va ta'mirlash ishlarining olib borilishi, 2004 – yilda Samarqand tarixiy yodgorliklari YUNESKO ning „Butun jahon ahamiyatiga molik yodgorliklar,“ ro'yxatiga kiritilishi va shunday shaharlarimiz, me'moriy yodgorliklarimizni obodonlashtirish yo'lidagi say' - harakatlarini aytadigan bo'lsak oxiriga yetib bo'lmaydi. Bu albatta quvonarli hol.

Mazkur kitobda O'zbekiston hududidagi 4 ta viloyat Samarqand, Buxoro, Xorazm va Toshkent viloyatlarining eng mashur tarixiy obidalari haqida ma'lumotlar keltirilgan bo'lib, mamlakatimiz hududidagi bu tarixiy obidalarimiz haqida kitoblar va turli manbalar asosida ma'lumotlar to'plab siz kitobxonlarga yetkazishga harakat qildik. Ushbu kitob sizlarga manzur bo'ladi degan umiddamiz.

ABDULLA ANSORIY ZIYORATGOHI

Abdulla Ansoriy ziyoratgohi Samarqand viloyati Oqdaryo tumanidagi Yangiqo'rg'on qishloq fuqarolar yig'iniga qarashli „Yangihayot,, mahallasining janubida, qabriston yaqinida joylashgan muqaddas qadamjodir. Bu ziyoratgohda buyuk shoir va alloma Abu Ismoil Abdulla Ansoriyning ramziy qabrlari joylashgan.

Yangiqo'rg'on bosh imom hatibi G'oyipov Otabekning ta'kidlashicha, ul zotning haqiqiy qabrlari Afg'onistondadir. Abdulla Ansoriy hazratlari asli 1003-yilda Madinada tavallud topgan bo'lib, Samarqand viloyatida 3 mobaynida bo'ladilar va insonlarga dindan ta'lim beradilar. Abdulla Ansoriy hazratlarining 3 oy mobaynida istiqomat qilgan qadamjolari bugunni kunda ziyoratgohga aylantirilgan. Ul zot 3 oydan so'ng Afg'onistonning Hirot shahriga jo'nab ketadilar va 1086-yilda shu yerda vafot etadilar. She'riyat mulkining sultoni Alisher Navoiy Abdulla Ansoriy hazratlarini ustozim deb biladilar va Hirot podshosidan izm so'rab ul zotning qabrlari ustiga maqbara bunyod etadilar. Alisher Navoiy bobomiz ham o'z vasiyatiga ko'ra Abdulla Ansoriy hazratlarining qabrlari yoniga dafn etiladilar.

Oqdaryo tumanida joylashgan Abdulla Ansoriy ziyoratgohi mustaqillik yillarida atrofi obodonlashtirilib, qaytadan tiklandi. Umumhashar yo'li bilan Abdulla Ansoriy hazratlarining ramziy qabrlari ustiga pishiq g'ishtdan imorat bunyod etilgan. Ziyoratgohning atrofi obod etilib, ko'kalamzorlashtirilgan.

MAXDUMI A`ZAM ZIYORATGOHI

Maxdumi A`zam ziyoratgohi Oqdaryo tuman Dahbed mavzeida joylashgan. Maxdumi A`zam hazratlari Namanganning Kosonsoy tumanida tavallud topganlar. Ul zot Bahouddin Naqshband tariqatining davomchisi bo'lib, A`zam unvonini olganlar. Bu ulug' zot Payg'ambarimiz Muhammad (s. a. v.) ning 21 avlodlaridir.

Samarqand hukmdori Yalangto'sh Bahodir Maxdumi A`zam hazratlarini pirim deb tan oladilar va ul zotga atab Dahbed mavzeida masjid barpo ettiradilar.

Oqdaryo tuman bosh imom hatibi Oblaqulov Habibullaxon xojining ta'kidlashicha, dastlab masjidda hamma narsa 14 tadan bo'lib, jumladan, 14 ta gumbaz, 14 ta ustun, 14 ta chinor va 14 ta davlat podshosinig qabrlari mavjud bo'lgan.

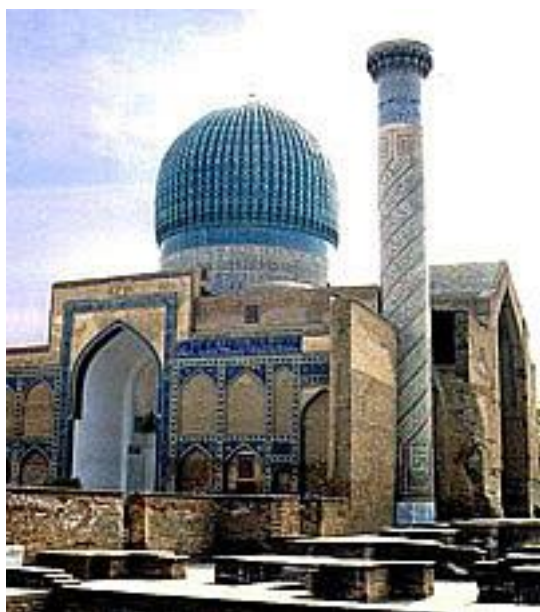
Maxdumi A'zam ziyoratgohida Yalangto'sh Bahodirning ham qabrlari mavjud.

Ziyoratgohga 100 yildan buyon qabr qo'yilmaydi.

Vatanimiz mustaqilligidan so'ng Maxdumi A'zam ziyoratgohida ta'mirlash ishlari olib borildi. Muhtaram prezidentimiz I. A. Karimov rahbarligi va bevosita rahnamoligi ostida ulkan bunyodkorlik ishlari amalga oshirildi. 1991-yil ziyoratgohdagi masjid binosi qayta tiklandi. 1998-yilda 8 ta hujra, qur'on o'qiladigan ayvon, azon aytiladigan minora barpo etildi.

AMIR TEMUR MAQBARASI

Amir Temur maqbarasining qurilishi 1403-yildan boshlangan bo'lib, ushbu maqbarani Sohibqiron bobomiz Amir Temur Samarqandda suyuqli nabirasi Muhammad Sultonga atab qurdirgan. Maqbarada Sohibqironning piri Mir Sayyid Baraka va Sayyid Umarning qabri ham bor. Amir

Temurning ustozlaridan bo'lgan Mir Sayyid Baraka 1404 – yilda Mozandaronda vafot etgan va Afg'onistonning Andxud shahrida dafn etilgan. Amir Temur vasiyatiga ko'ra jasadi Samarqandga SHohruh Mirzo tomonidan keltirilgan. Buyuk Sohibqiron o'z jasadini uning oyog'i uchiga qo'yishlarini vasiyat qiladi. Bundan tashqari, maqbaraga A. Temurning o'g'illari Umarshayx, Mironshoh va SHohruh, nabiralari Muhammad Sulton, Mirzo Ulug'bek va boshqalar dafn etilgan¹.

Amir Temur maqbarasining ichki ko'rinishi to'rtburchak, uning tashqi ko'rinishi esa sakkiz tomonli prizma

¹ B. I. Abdurasulov „, Odobnoma „, Talqin nashriyoti Samarqand 2007 . 16 bet .

shaklida. Prizma ustida ko'p qovurg'ali gumbazni ko'tarib turuvchi slindr shakldagi qurilma ishlangan¹. Ziyoratxona o'rtasidagi hazira sahniga qator qabrtoshlar qo'yilgan. Maqbara binosi va uning oldidagi peshtoqli darvozasi bor hovli saqlangan. Maqbaraning janub va g'arb tomonidagi g'ishtdan ishlangan bezaksiz katta peshtoqli gumbaz qay vaqtda qurilganligi aniq emas.

Maqbara devorlari havorang, zangori va oq sirli koshinlar, geometrik shakldagi naqshlar bilan bezalgan. Maqbara qurilishi Amir temurning nabirasi Mirzo ulug'bek davrida ham davom ettirilgan. Uning davrida qabrlarning turgan joyi o'ymakor marmar panjara bilan o'raglan. Uning buyrug'i bilan 1424 –yili maqbaraning sharq tomonida to'rt qubbali galeriya qurildi. Ushbu galeriyadan maqbaraga kirish mumkin. Maqbara interyerining sosi havorang, devorlariga esa naqshlar berilgan. Maqbaraning tashqi gumbazi qovurg'ali baland doira asos poyasiga o'rnatilgan.

Amir Temur maqbarasining bugungi ko'rinishi XV asrdagi majmuaning saqlanib qolgan bir qismidir. Bu me'moriy ansambl O'rta Osiyoning noyob me'moriy durdonalari orasida alohida o'rin egallaydi.

Mustaqillik yillarida ko'plab tarixiy obidalarimiz singari Amir Temur maqbarasi ham qayta ta'mirlandi. O'zining serhasham, mahobatli ko'rinishi qaytadan tiklandi.

BIBIXONIM JOME' MASJIDI

Sohibqiron Amir Temur Hindistonga 1399 – yildagi muvaffaqiyatli yurishidan qaytgach yangi muhtasham Jome' masjidini barpo etishga kirishadi. Zero, mavjud Jome' masjidi ancha xarob holga kelgan, buning ustiga uncha katta ham emasdi. Amir Temur yangi masjidni Dehlidagi Jome' masjididan o'zining ulug'vorligi va hashamati bilan ustun bo'lishini xohlardi. Qurilish ustidan umumiy nazorat Saroymulkxonimga topshirildi. Masjid qurilishida mohir ustalar va me'morlar mehnat qilishgan. Masjid qurilishi uchun Hindiston yurishidagi qo'lga kiritilgan boyliklar sarf etilgan. Masjidning qurilishi 1404 – yilda o'z nihoyasiga yetkaziladi. Bibixonim masjidining maydoni 167 x 109 metr, kengligi 46 metr va

¹ „ Samarqand tarixi „ Toshkent 1971 .

balandligi 36 metr bo'lgan peshtoqi va 5 masjiddan iborat¹. Hovlisining sathi 63,8 x 76,0 metr bo'lib, to'rt tomondan ravoq va peshtoqlar bilan o'ralgan.

Quruvchilar masjidning sosiy binosiga jiddiy e'tibor berganlar. Hovliga qaragan peshtoq juda serhasham va ulkan bo'lgan. Baland peshtoqli ravoq asosi tepaga qarab ingichkalashib boradigan minoralar bilan

o'raglan edi. Masjidga kiraverishdagi peshtoq devorlari kulrang marmar bilan bezatilgan edi. Binoning dekorativ bezaklari va naqshlarining turli – tumanligi bilan kishini hayratga soladi. Masjid burchaklarida xushbichim minolar qad roslagan bo'lib, hozirda faqat shimoli – g'arbiy balandligi 18,2 metr bo'lgan minoraning pastki qismigina saqlanib qolgan. Ularning peshtoqlariga 360 ta oyat bitilgan. Bu jozibador binoning ichki devorlari manzarali lavhalar bilan bezalgan. Ganchdan qilingan oq fonga ko'k bo'yoqlar bilan chizilib, oltin suvi yugurtirilgan bu manzaralar barchani lol qoldirgan.

Mustaqillik yillarida Samarqand ulkan qurilish maydoniga aylandi. Mamlakatimiz Prezidenti tashabbusi va bevosita rahnamoligida Samarqanddagi tarixiy obidalarni tiklash va ta'mirlash borasida ulkan bunyodkorlik ishlari amalga oshirildi. Shu jumladan Bibixonim Jome' masjidida ham keng ko'lamli ta'mirlash ishlari olib borildi.

KO'KSAROY

Buyuk Sohibqiron Amir Temur 1370 – yilda Movarounnahr va Xurosonni birlashtirib ulkan markazlashgan davlat barpo etdi. Poytaxt

¹ B . I . Abdurasulov . , Odobnoma . , Talqin nashriyoti Samarqand 2007 . 15 bet .

Samarqand etib belgilandi va shaharda keng ko'lamli obodonchilik va yaratuvchanlik ishlari olib borildi. Jumladan, shahar arkida A. Temurning qarorgohi Ko'ksaroy va Bo'stonsaroylar barpo etildi.

Ko'ksaroy 4 qavatli qilib qurilgan mahobatli va ulkan saroydir. Saroyning gumbazlari va devorlari zangori koshinlar, naqshinkor va guldor parchinlar bilan qoplangan, jozibali qilib bezatilgan. Ko'ksaroyda xonlarni podsholik taxtiga o'tqizish marosimlari o'tkazilgan¹.

OLIYAI XONIYA MADRASASI

Oliyai Xoniya madrasasi Registondan shimolroqda Shayboniylar davrida qurila boshlangan.

Muhammad Shayboniyxon 1510 – yilda Marv yaqinida Eron safaviylari bilan bo'lgan jangda halok bo'lgach, uni boshi qirqilgan tanasi Samarqandga olib kelinadi va madrasa hovlisida kulrang marmardan ishlangan baland supaga dafn qilinadi. Binoning qurilishi o'g'li Temur Muhammad Sulton tomonidan davom ettiriladi. U 1514 – yilda vafot etadi. Madrasaning qurilishi uning rafiqasi Mehr Sultonxonim tomonidan nihoyasiga yetkaziladi. Uning farmoniga ko'ra, Oliyai Xoniya madrasasining shimo0l tomonida ushbu madrasaga o'xshash hashamatli bo'lgan Xoniya madrasasi quriladi. Bu ikki madrasa lojuvard va zarhal koshinlar bilan birlashtirilgan edi.

Madarasadagi dahmada Samarqandlik SHayboniylarning avlod – ajdodlari dafn etilgan. XVIII asrda ikkala madarasa ham buziladi. XVIII asrning oxirlariga kelib Oliyai Xoniya madrasasi qisman qayta tiklandi. Lekin 1874 – yilda shu yerdan ko'cha o'tkazilishi uchun bino buzib tashlanadi va dahma boshqa yerga ko'chiriladi².

SHOHI ZINDA ANSAMBLI

Shohi Zinda ansambli – Afrosiyob tepaligi janubida joylashgan qabristondagi maqbaralardan iborat. IX – X asrlarda bu yerlar aoli

¹ A . Muhammadjonov , Q . Usmonov . „, O`zbekiston tarixi „, 7 –sinf darsligi 122 – bet „, O`zbekiston Milliy ensiklopidiyasi „, Davlat ilmiy nashriyoti Toshkent 2005 y .

² „, Samarqand tarixi „, Tarix va Arxeologiya instituti Alisher Navoiy nomli Samarqand Davlat Universiteti 298 – bet .Toshkent 1971 y .

yashaydigan maskan bo'lgan. Ularning eng qadimiysi Qusam ibn Abbosning maqbarasidir. Shohi Zindaning asosini ham Qusam ibn Abbos qabri ustiga XI asr o'rtalarida tiklangan yodgorlik dahmasi tashkil etadi ¹.

Qusam ibn Abbos Muhammad Payg'ambarimizning amakivachchasi, amakisi Abbosning o'g'lidir. U 676 – yilda Samarqandga Islom dinini tag'ib qilish uchun arab istilochilari bilan birga kelib, shu yerda jangda halok bo'ladi. Uning jasi hozirgi Afrosiyob tepaligining janubi – sharqiy qismida dafn etiladi. Qusam ibn Abbos maqbarasi haqida “Qandiya” kitobida shunday satrlar keltirilgan: “Hech bir mozor Shohi Zinda mozoridek ulug' emasdir. Payg'ambarimizning muborak yuzlarini ko'rgan oxirgi kishi ham Qusam ibn Abbosdir,,. SHuningdek, Payg'ambrimizning,, Qusam ibn Abbos o'zining yuz tuzilishi, husni va fazilatlarini, odatlari bilan menga ko'proq o'xshaydi,, - degan hadislar ham bor². Qusam ibn Abbos maqbarasi go'rxona, ziyoratxona, masjid va chillaxonadan iborat. Shohi Zindaning maydoni 200 x 40 metrni tashkil qiladi ³. Shohi Zinda ansamblining barpo etilishida binolarni ansambl uslubida qurishga amal qilingan. Ansambl tarkibida 20 dan ortiq me'moriy inshoot mavjud.

Amir Temur davrida Shohi Zinda ansambl kengayadi va qator qurilishlar amalga oshiriladi. Qusam ibn Abbos maqbarasidan qadimiy devorning janubigacha bo'lgan yo'lakning yuqori qismida Temurning safdoshlari - o'z avlodlari, yaqin kishilari, oilasidagi malikalarga mo'ljallangan maqbaralar yuzaga keladi.

Temurning opasi Turkan oqa tomonidan qurilgan SHodimulk oqa maqbarasi, Tug'lu Tekinning o'g'li Amir Husayn maqbarasi, Temurning singlisi Shirinbeka oqa maqbarasi va Amirzoda maqbaralari bir – biriga to'g'rima – to'g'ri joylashgan. Shodimulk, Amir Husayn va Amirzoda maqbaralarida serjilo o'yma naqshlar ishlangan bo'lib, o'zining go'zalligi va nafisligi bilan ajralib turadi. Faqat ayrim joylargagina rangli koshinlar ishlatilgan. Ularning naqshlari hanuz bilinib turibdi. Bunday koshinlar maqbaraning pastki qismidan to gumbazning ustigacha ishlangan. Maqbaralardagi naqshlar o'simliklar shoxlariga o'xshash turli tasvirlarni eslatdi. “Devoniy” yozuvi, ba'zan esa “ko'fiy” shaklidagi yozuvlar naqshlar tasviriga uyg'unlashib ketadi. Shirinbeka oqa va Tuman oqa maqbaralarining gumbazdagi tuynuklaridan yorug'lik tushib turadi.

¹ B . I . Abdurasulov . , Odobnoma , Talqin nashriyoti .Samarqand 2007 .14 bet .

² Internitning , Ziyonet , tarmog'i I . Suvonqulov . , Samarqand qadamjolari , 3 bet .

³ B . I . Abdurasulov . , Odobnoma , Talqin nashriyoti Samarqand 2007 . 14 bet .

Bezaklari birmuncha ochiq rangda bo'lib, Maqbaralar devorlaridagi rasmlar naqsh shaklida tushurilgan. Tuman oqa masjidi koshinkor qilib ishlangan.

Qusam ibn Abbos maqbarasiga yondoshgan maqbaralarga olib boruvchi bosh yo'lakning g'arbiy yo'nalishida 2 ta nomsiz maqbara va Amir Burundiq maqbarasi mavjud¹.

A.Temurning xotini Tuman oqa tomonidan maqbara, masjid va ansamblning bosh qismiga olib chiquvchi chortoq quriladi.

A.Temur hukmronligining so'nggi yillarida Shohi Zinda maqbarasining o'rta qismi deyarli tugallangan ansamblni tashkil etgan. Shohi Zinda ansambli Temurning nabirasi Mirzo Ulug'bek davrida qurib bitkazilgan.

Uning davrida Shohi Zindaning o'rta qismida bir necha maqbaralar quriladi. Ular gumbazli sakkiz qirrali rotunda shaklida bo'lib, har bir burchagi chuqur yoysimon toqlardan iborat. Bezaklari nafis va oddiy, tashqi tomoni g'ishtin va kesma koshinlar bilan qoplangan, ichki tomonida esa yashilrang rasmlar tushurilgan. Biroq asosiy qurilish o'rtadagi chortoqdan janub tomonga olib boriladi. Ulug'bek o'zining kichik o'g'li Abdulaziz nomidan 1434 – yili chortoqli peshtoq qurdiradi va unga birlashtirib masjid bino etiladi. Keyinchalik, 1437 – yilda bu yerda qadimgi shahar devori o'rnida buyuk astranom Qozizoda Rumiyl maqbarasi quriladi.

1812 – 1813 – yillarda Shohi Zinda ansamblida kiraverishdan chap tomonda masjid, o'ng tomonda bir qanch mahkama binolari va Samarqand hukmdori Davlatbiy qushbegi tomonidan kichkina madrasa quriladi.

Samarqanddagi Amir Temur maqbarasidagi singari, Shohi Zindadagi o'rnatilgan yog'och eshiklar yuksak darajadagi san'at asarlari sifatida juda qadrlanadi. Ularning ayrim namunalari bugungi kunda Angliyadagi

metropolitin, Ermitaj muzeylarida saqlanmoqda.

Vazirlar Mahkamasi 2004 – yil 16 – iyulda „ Shohi Zinda yodgorlik majmuasida qayta tiklash va obodonlashtirish ishlarini

¹ „ Samarqand tarixi „ Tarix va Arxeologiya instituti Alisher Navoiy nomli Samarqand Davlat Universiteti 244 – bet Toshkent 1971 y .

tashkil etish to'g'risida,, maxsus qaror qabul qildi. Ushbu qaror asosida 2 yil davomida Shohi Zinda yodgorlik majmuasi qayta ta'mirlandi. Shu munosabat bilan majmua hududida O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Arxeologiya instituti olimlari tomonidan keng miqyosda arxeologik qazilmalar olib borildi.

Qazishma ishlari chog'ida Shohi Zinda majmuasida qadimdan bozib ketgan va hozirgi kunlarga yetib kelmagan yana bir qancha maqbaralar, masjid va xonaqohlar, hammom binosi xarobalari topildi. Shu tariqa bu qadimiy majmua tarixi yanada boyitildi¹.

QOZIZODA RUMIY MAQBARASI

O'rta asrlarning mashhur matematik va astronomi Qozizoda Rumiylar 1360 – yilda Turkiyaning Brussa shahrida tug'ilgan. U A. Temur saroyida xizmat qilgan. Uning rahbarligida Ulug'bek rasadxonasi va madrasasi quriladi. Qozizoda Rumiylar 1437 – yilda Samarqandda vafot etadi.

Aynan shu yili, ya'ni 1437 – yilda Afrosiyob tepaligi yonbag'rida, qadimgi shahar devor o'rnida Qozizoda Rumiylar maqbarasi quriladi. Ushbu maqbara arxitektura jihatidan Shohi Zinda ansamblidagi eng ajoyib maqbaradir. Bu faqat bitta gumbaz va peshtoqqa ega bo'lgan maqbara emas, balki kompozitsion tuzilishi jihatidan ancha murakkab bino hisoblanadi. Maqbara peshtoqdan boshlanib, undan so'ng esa ulkan gumbazli ziyoratxona mavjud².

KO'K GUMBAZ MADRASASI

Ko'k gumbaz madrasasi taxminan XVI asr o'rtalarida Registon maydonining janub tomonida barpo etilgan. Ushbu madrasa Ko'chkinchixonning o'g'li Abu Saidxon tomonidan qurilgan. Madrasa Samarqandlik Shayboniylar sag'anasining gumbaz shaklidagi zalini o'z ichiga olgan. Madrasaning "Ko'k gumbaz" deb nomlanishida madrasa sag'anasining ko'k gumbazi asosiy rol o'ynaganligidan dalolat berib turibdi.

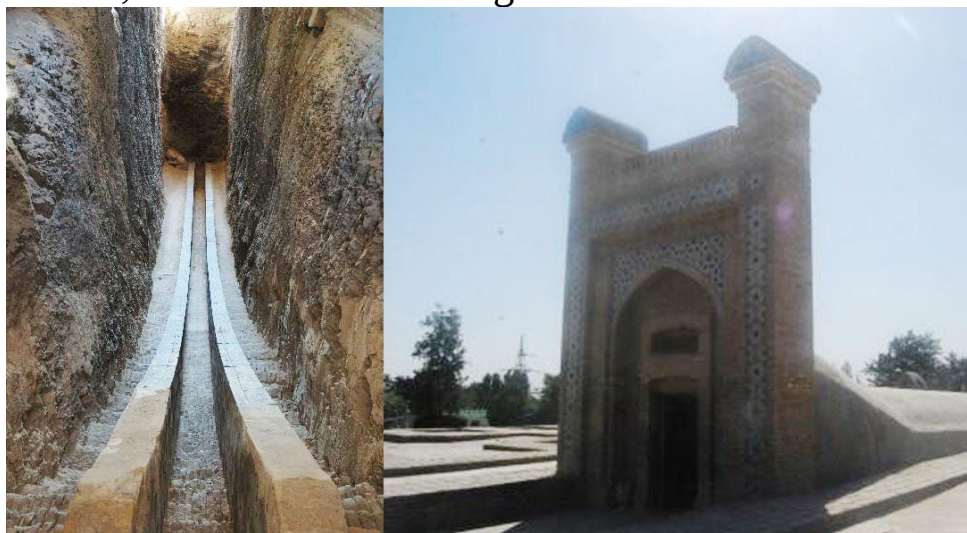
¹ T. SHERINOV, M. JO'RAQULOV, M. ISOMIDDINOV, E. RTVELADZE, A. MALIKOV, A. ATAXODDAYEV, A. BERDIMURODOV G. AZAMOVA, D. ZIYOYEVA, Q. RAJABOVA, N. AHMEDOV, Samarqand – 2750, O'zbekiston NMIO` 2007 y.

² „Samarqand tarixi“, Tarix va Arxeologiya instituti Alisher Navoiy nomli Samarqand Davlat Universiteti 253 – bet Toshkent 1971 y

Asosiy oyna devorlarining yer tagida qolib ketgan qoldiqlari “Childuxtaron” nomi bilan XX asr boshlariga qadar saqlangan. Ajoyib tarzda o'yib ishlangan va qabr ustiga qo'yilgan toshlarga yozilgan xatlar bu yerda Ko'chkinchixon, uning 3 o'g'li, hamda 3 nabirasi dafn etilganidan dalolat beradi. Ular orasida ushbu madrasani qurdirgan Abu saidxon ham bor. Uning qabr tohi Kulrang – qora toshdan o'yib ishlangan va ajoyib o'yma naqshlar solingan. Toshning materiali va unga ishlov berish usuli Hirotidagi Temuriylar qabri toshlariga yaqinligi tufayli qabr toshlarini tayyorlash uchun Hirotlik o'sha mohir ustalardan biri jalb etilgan deb taxmin qilinadi¹.

ULUG'BEK RASADXONASI

Ulug'bek rasadxonasi 1424 – 1428 – yillar mobaynida Samarqand shahri yaqinidagi Obirahmat anhuri bo'yida qurilgan. Rasadxona Mirzo Ulug'bek farmoniga muvofiq qad ko'targan bo'lib, uni bunyod etishda Ulug'bekning ustozlari Qozizoda Rumi va G'iyosiddin Jamshid bosh – qosh bo'ladilar. Rasadxona joylashgan ushbu mavze mahalliy aholi o'rtasida,, Naqshi jahon,, degan nom bilan mashhur bo'lgan. Rasadxonaning asosiy qismi radiusi 40,2 metrli sekstant bo'lgan.

Ulug'bek rasadxonasida olib borilgan kuzatishlar va tadqiqotlar tufayli 1018 ta qo'zg'almas yulduzlarning o'rni va holati aniqlanib, ularning astranomik jadvali tuzildi. Shu davrda olib borilgan tadqiqotlar asosida matematika va astronomiya fanlariga oid ko'plab nodir asarlar

¹ „ Samarqand tarixi „, Tarix va Arxeologiya institute Alisher Navoiy nomli Samarqand Davlat Universiteti 299- bet Toshkent 1971 y .

yaratildi. Mirzo Ulug'bekning say' - harakatlari natijasida rasadxona o'z zamonasi sharoitiga mos mukammal astranomik asbob va uskunalar bilan jihozlangan oliy darajadagi ilmgohga aylanadi. Bundan tashqari ushbu rasadxona qoshida fanning deyarli barcha sohalariga tegishli qariyb o'n ming jild kitob mavjud bo'lgan zamonasining boy kutubxonasi ham tashkil qilinadi¹.

Ulug'bekning vafotidan so'ng (1449) rasadxona qarovsiz holga kelib, xaroba holga kelib qoladi, uning asboblari buzib tashlanadi. olimlar Samarqandni tark etishadi. Rasadxona ayovsiz urushlar tufayli XVI – XVII asrlarda yo'q bo'lib ketadi. Nihoyat arxeolog olim V. L. Vyatkin XVII asrga oid bir vaqf hujjatni Samarqandlik kekxa olim qo'lidan olishga muvaffaq bo'ladi. Shu asosda rasadxonaning saqlangan yer osti qismini topadi².

Rasadxona qoldiqlari topilgan tepalik yer sathidan balandligi taxminan 21 metr, sharqdan g'arbga cho'zilgan kengligi qariyb 85 metr, janubdan shimolga cho'zilgan uzunligi 170 metr keladigan tabiiy toshli balandlikdan iborat.

Qazishma ishlari olib borilgan vaqtda turli rangdagi ko'pgina koshin g'ishtchalar, shuningdek, mozaika bo'lakalari ham topilgan. Tarixiy manbalardan ma'lum bo'lishicha, devordagi suratlarda osmon gumbazi, samoviy jismlar, ularning joylashishi, sayyoralarning orbitalari, qo'zg'almas yulduzlar, dengizlar, okeanlar, tog'lar bo'yicha iqlim mintaqalariga bo'lingan yer kurrasi va h. k. lar tasvirlangan.

XVII – XVIII asrlarga oid adabiyotlarda Ulug'bek rasadxonasi haqida gapirilib, uning ulkanligi va ulug'vorligi ko'rsatib o'tiladi³.

Rasadxonaning balandligi 31 metr bo'lgan va rasadxona tevaragida olimlar va xizmatchilar uchun katta – kichik hujralar qurilgan.

REGISTON ANSAMBLI

Registonforschada,, qumloq joy,, degan ma'noni anglatadi. Registon sharq mamlakatlari shahrlarining ma'muriy, savdo – hunarmandchilik markazi hisoblangan. X asr tarixchisi Istaxriyning yozishicha, hozirgi

¹ A . Muhammadjonov . Q . Usmonov . , O`zbekiston tarixi ,, 7- sinf darsligi 147 –bet . , O`zbekiston Milliy ensiklopediyasi ,, Davlat ilmiy nashriyoti Toshkent 2005 y .

² Internetning www.Ziyo.uz tarmog'i I . Suvonqulov ,, Samarqand qadamjolari ,, 14- bet .

³ ,, Samarqand tarixi ,, Tarix va Arxeologiya instituti Alisher Navoiy nomli Samarqand Davlat Universiteti 223 - 224 - betlar .

Registon maydonidan qadimda suv oqib o'tgan bo'lib, keyinchalik bosqinlar natijasida ariqlar ko'milib suv oqmay qoladi¹. Sohibqiron Amir Temur davrida ushbu maydon shaharning asosiy savdo markazi hisoblangan. Nabirasi Mirzo Ulug'bek davrida esa Samarqandda shaharning olti asosiy yo'li kesishgan joyda Registon maydoni shakllanadi va rasmiy tantanalar o'tkaziladigan joy bo'ladi. Ulug'bek bu maydonda madrasa, xonaqoh va karvonsaroy kabi 3 binodan iborat o'ziga xos ajoyib obidalar yaratadi.

XVII asrga kelib Registon ansamblining hozirgi qiyofasi shakllantirildi. Maydonda Sherdor va Tillakori masjid – madrasalari qad ko'tardi. SHu davrdan boshlab Registon ansambli -

1. Ulug'bek (1417 -1420 – yillar)
2. Sherdor (1619 -1635 – yillar)
3. Tillakori (1646 -1660 – yillar)

Masjid – madrasalarini o'z ichiga olgan muhtasham inshootga aylandi.

Registon o'quv dargohi ham hisoblanib, bu yerda din, astronomiya, matematika, falsafa va notiqlik san'ati kabi fanlardan saboq berilgan. Endi Registon ansambli tarkibidagi masjid – madrasalarga to'xtalib o'tsak.

1. Ulug'bek madrasasi.

¹ Internetning www.Ziyo.uz tarmog'i I . Suvonqulov . 12- bet .

Registon maydonining g'arbiy qismidagi dastlabki bino – Ulug'bek madrasasi Mirzo Ulug'bek tomonidan 1417 -1420 – yillarda barpo etilgan. Madrasa ikki qavatli bo'lib, bosh tarzi ulkan peshtoqli, ikki burchagiga esa minora ishlangan. Madrasa to'g'ri to'rtburchak tarhli, hamda to'rtta darsxona, uchta ikki qavatli galeriya va 50 hujradan iborat. Har bir hujra qaznoq, yotoqxona va darsxonalarga bo'lingan. Madrasaning to'rt tomonida to'rtta darsxona mavjud bo'lib, g'arbiy tomonida esa masjid bor. Uchta eshik bor bo'lib, bittasi asosiy, ikkitasi hovliga olib kiradi. Masjid sharqi – janubga tomon cho'zilgan. Tashqi to'rt burchagida to'rtta baland minora bor. Madrasaga kiraverishdagi miyonxonaning bir tomonida darsxona, ikkinchi tomonida masjid, ikkinchi qavatida esa kutubxona bo'lgan. Madrasaning ustki qismini Ismoil ibn Tohir Isfaxoniy qurgan. Ulug'bek madrasasining darvoza tabaqalariga,, Bilim olish har bir musulmon va muslimaning burchidir,, degan naql o'yib yozilgan. Madrasa peshtoqida yulduzli osmon tasvirlangan. Ilmiy kuzatishlar natijasida yuzaga kelgan yetti iqlim xaritasi madrasa devoriga chizilgan. Madrasaning birinchi bosh mudarrisi Eronning Xavof shahridan kelgan Muhammad Xavofiy bo'lgan. Hisob ilmidan talabalarga Mirzo Ulug'bekning o'zi saboq bergan.

Ulug'bek madrasasi 1585 – yilda ta'mirlangan. 1814 – yilda madrasaning old tomonidagi ikkita tashqi eshik yangidan tayyorlangan. Bu eshiklar 1909 – yilda boshqasi bilan almashtirildi. 1817- 1818 – yillardagi qattiq zilzila madrasaning minorasiga salbiy ta'sir ko'rsatdi¹.

1994 – yilda YUNESKO tomonidan buyuk olim va munajjim tavalludining 600 yilligini keng nishonlash bo'yicha qaror qabul qilinganligi madrasani qayta tiklashda muhim ahamiyat kasb etdi. Ushbu yodgorlikning go'zal bezaklari va ranglarning uyg'unlashuvi bilan hamon kishilarni o'ziga rom etadi.

2. Sherdor madrasasi.

Sherdor madrasasi 1619 -1635/36 – yillarda Ulug'bek xonoqohi o'rniga sanmarqand hokimi yalangto'sh Bahodir tomonidan barpo etilgan. Uning fasadi Ulug'bek madrasasi fasadi bilan bir xil. Bu ikki binolarning plani bir – biriga o'xshash bo'lsada, ammo bir xil emas. Sherdor madrasasining to'rt ayvonli kvadrat shaklidagi hovlisi ikki qavatli 54 ta

¹ „Samarqand tarixi „, Tarix va Arxeologiya instituti Alisher Navoiy nomli Samarqand Davlat Universiteti 304 bet Toshkent 1971 y .

hujralar bilan o'rab olingan ¹. Madrasa 54 ta hujra, ikkita gumbaz ostidagi xonaqohlardan iborat. Hovlisining burchaklarida darsxonalar joylashgan bo'lib, lekin bu yerda masjidning zali yo'q, janubi – g'arbiy darsxona esa ziyoratxona hisoblangan. Madrasa ikki qavatli, bosh tarzidagi peshtoqining ikki yonida guldasta ishlangan. Peshtoq ichkarisi koshinkori bezaklar bilan bezatilgan. Peshtoqning ikki tomonida gumbazli darsxona va masjid joylashgan. Sherdor madrasasi fasadidagi minoralar ham Ulug'bek madrasasinikiga o'xshash tik, biroq orqa tomondagi fasadlar burchagi guldasta minoralar bilan o'ralgan. Bu binolarni arxitektura jihatidan bezashda sirlangan g'ishtlar, o'yma naqshlar, marmar taxtalardan foydalanilgan. Madrasaning bunday bezaklari yuksak did va texnik tomondan yuqori darajada ishlangan. Nafis naqshlar butun binoni qamrab olgan. Ular goh yirik geometrik va yozuv naqshlari, goho esa gullarni tasvirlaydigan ingichka chiziqlar yoki suls yozuvlariga o'xshash yozuvlar namoyon bo'ladi. Madrasa musavviri Muhammad Avaz bo'lgan. Madrasaning peshtoq ichkarisidagi koshinkori bezak orasida oq harflar bilan qora zaminli koshinga me'mor Abdujabbor Isfixoniy nomi yozilgan. Peshtoq ravoqi tepasidagi timpanda qishg'iz zarhal oq ohuni quvlamoqda. Quyosh bodomqovoq qiyiq ko'zli tasvirlangan va yuzi zarhal tusli yog'du bilan hoshiyalangan. Madrasa peshtoqidagi sher, ohu va quyosh tasvirlari shu ma'nodaki, Quyosh – shamsiy yilning beshinchi oyi asad (sher), o'ninchi oyi esa jaddiy (kiyik, ohu) dir. Madrasa qurilishining boshlanishi va tugallanishi ham mana shu oylarda yuz bergan deb taxmin qilinadi. Sherdor madrasasi va gumbazlarida Qur'oni Karimning yettidan bir qismi hisobidagi oyatlar va Hadisi sharifdan ham kalimalar keltirilgan. Madrasa devorlariga esa shoir Mavlono Sherxo'ja she'rlari bitilgan. Bu she'rlarning barchasi madrani qurdirgan Samarqand hokimi Yalangto'sh Bahodir haqida bo'lib, ularda hukmdor ulug'lab yozilgan².

3. Tillakori masjid-madrasasi.

Tillakori madrasasini 1646 – 1660 – yillarda Samarqand hokimi Yalangto'sh Bahodir ushbu madrasa va Jome' masjidini qurdiradi. Madrasa Ulug'bek va Sherdor madrasalarini muvozanatlashtirib, hovli to'ridagi bino sifatida barpo etilgan. Madrasani me'morlar asimetric plan

¹ „Samarqand tarixi „, Tarix va Arxeologiya instituti Alisher Navoiy nomli Samarqand Davlat Universiteti 301 - bet Toshkent 1971 y .

² Internetning www.Ziyo.uz tarmog'i I . Suvonqulov . 13 –bet . .

asosida qura boshlaydilar va madrasaning uch tomonida hujralarni, haovlining g'arb tomonida qishki masjid binosini joylashtirganlar. Ammo bunda asosiy ikki qavatli fasad simmetriyasini saqlab qolganlar.

Masjidda g'arbiy peshtoq orqali kiriladi. Masjid markazida esa mehrobi bo'lgan asosiy monumental bino joylashgan. Xonqohning o'ng tarafida marmar zinapoyali minbar bor.

Madrasaning devorlari juda ko'rkam ishlangan bo'lib, devorlari, darchalari hamda inter'yer qubbalari pastdan to shiftgacha kundal uslubida tushurilgan gulli rasmlardan iborat. Ushbu yozuvlarga tilla suvi yuritilganligi uchun ham madrasa nomi, Tillakori, deb atalgan. Madrasa bezaklari Sherdor madrasasi bezaklaridan birmuncha farq qiladi. Sirlangan g'ishtlardan solingan naqshlar birmuncha mayda ishlangan bo'lib, qo'shuv alomatini tasvirlovchi kesishgan chiziqlardan iborat ¹. Madrasa peshtoqi chuqur ravoqli, uning ikki qanotini ayvon galeriya egallagan. Hovlining to'rt tomonida peshtoqli ayvon mavjud.

Registon maydonida olib borilgan arxeologik tadqiqotlar paytida 60 dan ziyod metal buyumlar topilgan. Bu esa XIV – XV asrlardagi Sanmarqand chilangarlik maktabi yuksak cho'qqilarga ko'tarilganligini isbotlaydi. Bu yerdan topilgan misdan va bronzadan yasalgan ko'zalar, oftobalar, laganlar, kosalar, shamdonlar, eshik dastalarining sirtiga ishlangan nozik naqshlar jilosi kishini hayratga soladi.

Mustaqillik yillarida Prezidentimiz ko'rsatmasi asosida Registon maydonida ulkan obodonlashtirish ishlari olib borildi. Juda ko'plab obidalarimiz singari Registon ansambli ham qadimiy ko'rinishi bilan zamonaviy maydonlarning me'morchigi uyg'unlashtirib, betakror, go'zal ko'rinishi yaratildi ². Hozirgi kunda Samarqand shahrini Registon ansamblisiz tasavvur etish qiyin. 1997 – yildan boshlab ushbu me'moriy yodgorlik maydonida Prezidentimiz I. A. Karimov tashabbusi va YUNESKO rahnamoligida har ikki yilda bir marotaba, Sharq taronalari, xalqaro musiqa festevalini o'tkazish ezgu an'anaga aylandi.

¹ „Samarqand tarixi“, Tarix va Arxeologiya instituti Alisher Navoiy nomli Samarqand Davlat Universiteti 302 – 303 - betlar. Toshkent 1971 y.

² T. Sherinov, M. Jo'raqulov, M. Isomiddinov, E. Rtveladze, A. Malikov, A. Ataxoddayev, A. Berdimurodov, G. Azamova, D. Ziyoyeva, Q. Rajabova, N. Ahmedov „Samarqand – 2750“, O'zbekiston NMIO` 2007 y.

REGISTON

Boshingdan o'tdi ko'p olis zamonlar,
Qadringga yetganlar, yetmas yomonlar,
Ming shukur bugun bu yurtida davronlar
Istiqlol nuridan bahra olganim
Ulug'vor Registon, go'zal maskanim.

Har bezak, har naqshing go'zaldir g'oyat,
Senda bor ham tarix, ham go'zal san'at,
Bugun betakrorsan ajib tarovat
Istiqlol nuridan bahra olganim
Ulug'vor Registon go'zal maskanim.

Bo'ylaring yo'ldoshdir osmon bag'riga,
Aylanding to abad yurtim faxriga,
Chog'landim ta'rifing yozmoq shaxtiga
Istiqlol nuridan bahra olganim
Ulug'vor Registon go'zal maskanim.

Har qadam qo'yganda yayraydi ko'nggil,
Har qarich yeringni bezayverar gul,
Sendayin go'zallik topmoqlik mushkul
Istiqlol nuridan bahra olganim
Ulug'vor Registon go'zal maskanim.

Go'zal ona shahrim oydin kechasi
Namoyon Registon nurli jilvasi,
Yangragay bir umr Sharq taronasi
Istiqlol nuridan bahra olganim
Ulug'vor Registon go'zal maskanim.

IMOM BUXORIY YODGORLIK MAJMUASI

Muhammad ibn Ismoil al – Buxoriy 810 – yilning 20 – iyulida Buxoroda tavallud topgan. U 7 yoshida Qur'on va Hadisni, 10

yoshida bir qator ilmlarni mukammal egallaydi. Imom al – Buxoriyning “Al – Jomi as – sahih” nomli bebaho asari musulmon sharqida mana o'n ikki asrdan buyon islom ta'limotida Qur'oni Karimdan keyingi asosiy manba sifatida yuqori baholanib kelinmoqda. Ulug' allomaning islom

ta'limotiga oid 20 dan ortiq asarlari mavjud. Imom al – Buxoriy 870 – yilda Samarqand yaqinidagi Xartang qishlog'ida vafot etadi. Bugunni kunda bu joy eng mo'tabar qadamjolardan biriga aylandi.

1998 – yil oktabr oyida buyuk alloma tavalludining 1225 yilligi nishonlandi. Shu munosabat bilan Prezidentimiz loyihasi asosida bu yerda “Imom Buxoriy yodgorlik majmuasi” barpo etildi. Endi ushbu majmua haqida to'xtalib o'tsak.

Imom Buxoriy yodgorlik majmuasining umumiy maydoni 6 hektarni tashkil etadi. Bu majmua maqbara, masjid, miyonsaroy va anjumanlar zalidan iborat. Majmuada jami 24 ta eshik, 11 ta gumbaz, hamda, 74 ta ustun mavjud.

Imom Buxoriy yodgorlik majmuasiga kirgandan so'ng muhtasham maqbara ko'zga tashlanadi. Maqbara murabba uslubida qurilgan bo'lib, eni 9 m, bo'yi 9 m, qubbasining ustigacha balandligi 18 metr. Maqbaraning quyi qismi qora tog' jinslaridan ishlangan. Maqbara devorlariga zangori yashil rangli naqshlar, koshinkor bezaklarga alohida e'tibor berilgan. Ular orasida hadislar, oyatlar bitilgan.

Majmuadagi masjid binosiga 3 ta eshik orqali kiriladi. Masjid peshtoqlarida sopoldan ishlangan milliy bezaklar, Qur'on oyatlari mavjud. Masjidning bitta katta va 4 ta kichik gumbazlari mavjud. Bu yerda 1,5 mingga yaqin kishi namoz o'qish imkoniyatiga ega.